

dokumenterat sin förtrogenhet med olika analysmetoder. Själva kvaliteten i hans produktion framstår dock som något ojämn. Mycket är vederhäftigt och gediget, annat framstår som litet förnumstigt eller väl snabbt sammanfogat. Glädjande tycker jag dock är att båda ändpunkterna i hans nuvarande produktion – framförallt avhandlingen men också manuskriptet kring utvärderingsproblem – representerar toppar i hans vetenskapliga verksamhet. Man behöver därmed inte säga att hans kurva lutar neråt.

Det återstår för mig att jämföra de tre sökande och föreslå en av dem som innehavare till det ledigförklarade långtidsvikariatet. Uppgiften har varit svår.

Svårigheten koncentrerar sig till den befordringsgrund som är central vid tillsättning av professur alltså "vid vetenskaplig skicklighet som har visats genom egen forskning samt genom planering och ledning av forskning". Axel Hadenius, Lennart J Lundqvist och Evert Vedung framstår alla som välmeriterade forskare och alla har också visat sig ha förmåga att leda forskning. Det är tillfredsställande för en sakkunnig att kunna konstatera att samtliga sökande till en tjänst inom hans ämne har goda förutsättningar att kunna sköta den sökta tjänsten på ett bra sätt.

Alla har en jämförelsevis omfattande produktion; Vedungs produktion är dock den mest omfattande. Alla har rört sig inom flera olika ämnesområden. Alla har känt en dragning till liknande teoretiska ansatser: målmedel-analyser och argumentssystematisering. Alla, särskilt Lundqvist och Vedung, har aktivt verkat i internationella sammanhang och publicerat skrifter i engelsk språkdräkt.

Skillnaderna mellan de tre ligger i den vetenskapliga produktionens kvalitet och i de kurvor deras respektive produktion hitintills beskrivit. Vedung, som både har den mest omfattande och mest mångsidiga produktionen, har samtidigt den ojämnaste. En del är mycket bra, annat verkat en aning platt eller för hastigt hopkommet. Lundqvists produktion inrymmer en bra avhandling, en komparativ studie, utomordentlig i sin elegans och konsekvens, några gedigna mindre skrifter samt under senare år en något mer fantasilös produktion med delvis begränsat meriteringsvärde för professur i statskunskap. Hadenius produktionskurva slutligen har kontinuerligt varit stigande, från en avhandling som var acceptabel utan att vara märklig över ett antal småskrifter som är bra och framförallt över en skickligt och inträngande gjord undersökning av svensk skattepolitik till utmärkt stringenta skrifter kring argumentanalys och medbestämmandereformer. I fråga om vetenskaplig meritering måste Vedung ställas något efter Hadenius och Lundqvist.

Det är lättare att rangordna de sökande efter den befordringsgrund som är "handledning av forskare, vetenskaplig undervisning eller utarbetande av läromedel för sådan undervisning". Vedung framstår i denna dimension som den klart mest meriterade. Han har utarbetat ett ofta utnyttjat läromedel, han har meddelat vetenskaplig undervisning vid flera universitet, han har också handledt flera forskarstuderande.

Det försteg Vedung har i fråga om pedagogisk meritering uppväger dock enligt mitt sätt att se inte det försteg de två andra har i fråga om vetenskaplig meritering. Men som sagt: sammantaget är skillnaden mellan Vedung å ena sidan, Hadenius och Lundqvist å den andra liten. Ännu mycket mindre framstår skillnaden mellan Hadenius och Lundqvist. Efter mycket stor tvekan har jag dock kommit fram till att Hadenius bör sättas något framom Lundqvist med hänsyn framför allt till den konsekvent stigande kvaliteten i hans vetenskapliga produktion.

Jag ber alltså med stöd av de resonemang som här förts att för min del föreslå att *docenten Axel Hadenius* måtte förordnas på det ledigförklarade långtidsvikariatet som professor i statskunskap.

Olof Ruin

I riktning mot en ökad demokratisk kontroll av datatekniken.

Ett samhällsvetenskapligt forskningsprojekt

I den svenska datadebatten råder numera en utbredd samstämmighet om datateknikens värde och potentiella möjligheter. Datorn har kommit för att stanna och dess praktiska användningsområden blir allt fler i takt med en snabb och gynnsam teknikutveckling på det internationella planet. I både fackliga och politiska kretsar gäller idag icke ett antingen-eller till datatekniken, utan snarare frågan om hur den redan befintliga tekniken skall användas och styras. Om datatekniken kommer att "användas" för att minska eller öka antalet arbeten, för att utarma eller utveckla arbetets innehåll och kunskaper, för att centralisera eller decentralisera arbetsorganisationen, för att öka eller minska samhällets sårbarhet, för att försäkra eller rentav förbättra den personliga integriteten – detta är ytterst en fråga om hur tekniken tillåts bli använd.

I denna artikel kommer jag att uppehålla mig vid frågan om hur en ökad sådan styrning kan förväntas påverka datasystemutvecklingen. Frågan kommer att belysas med ett empiriskt material från ett pågående forsknings-

projekt. Problemställningen gäller alltså konkret hur den av riksdagen nu antagna datapolitiska propositionen kan förutses influera och förändra systemutvecklingens humaninformatologiska inslag. Frågeställningen som kommer att diskuteras är mera precist följande: *Hur kan den ökade politiska styrningen av systemutvecklingen antas förändra "slutanvändarinflytandet" i systemeringsarbetet?*

Den humaninformatologiska forskningen har, som bekant, ett övergripande syfte att försöka ge bättre insikt i informationssystem och deras sociala sammanhang. En viktig aspekt härvidlag har gällt frågan om en utökad sk användarmedverkan i systemutvecklingen. En sådan målsättning har framstått som välmotiverad i vår politiska kultur. Medbestämmandelag, arbetsmiljölög och dithörande avtal har bl a utgjort de naturliga incitamenten för denna utveckling. Det torde också vara en erfarenhet som delats av allt fler – att "lyckade" systemlösningar också är psyko-socialt relaterade systemkonstruktioner.

Det är mot denna bakgrund man rätt kan förstå den av riksdagen nu fastlagda datapolitiken. För första gången har riksdagen antagit ett långsiktigt program, "Samordnad datapolitik", för hur den svenska datapolitiken skall utformas. En riksdagsmajoritet är enig om att det behövs en statlig styrning, låt vara utan detaljreglering. Som grundläggande politiska styrenormer gäller under de följande åren principerna om: ett totalsynsätt på datateknikens effekter, att många skall kunna påverka, samverkan skall eftersträvas och allmänheten utbildas.

Erfarenheterna från ett aktuellt forskningsprojekt i Kalmar kommun kan, enligt mitt sätt att se, ge vissa antydningar om vad dessa principer kan komma att innebära i praktisk politik.

I arbetsorganisationssammanhang har datapolitiken getts en särskild och preciserad utformning. En av slutklämmarna i utredningen som föregick datapropositionen fastslog:

"Datasytem bör utvecklas i nära samspel med verksamhetens mål, organisation och de människor som arbetar i den. System- och organisationsutveckling bör genomföras samtidigt och i samverkan med varandra. Syftet är att öka verksamhetens effektivitet och användarnas arbetstillfredsställelse." (Samordnad datapolitik s 258 f.)

Synsättet är principiellt intressant och typiskt för den moderna svenska demokratis sätt att fungera. I den statsvetenskapliga litteraturen reserveras termen "pluralism" för ett politiskt system där de parlamentariska organen i mer eller mindre informell växelverkan med olika intressegrupper utformar samhällets politik. Politik betraktas som en fråga om grupper i samverkan och konflikt och där ytterst gruppernas status bestämmer

deras inflytande på den politiska processen. Det svenska politiska livet beskrivs oftast som ett höggradigt sådant pluralistiskt system. Systemets sätt att fungera i datapolitiska sammanhang utgör förmodligen inte något undantag.

"Datadelegationen" är en brett partssammansatt utredning. De fackliga organisationernas inflytande på den av riksdagen formellt fastlagda datapolitiken låter sig också spåras i ett flertal skrivningar i utredningens slutdokument. Detta gäller t ex ifråga om krav på medbestämmande, utbildning och forskning runt datasystemens utveckling och användning. Särskilt betonas i utredningen vikten av "att medbestämmandeprocessen kommer igång i ett mycket tidigt skede av datasystemutvecklingen och att medbestämmandeprocessen innebär en reell delaktighet i beslutsfattandet från de anställdas sida".

Riktlinjer som dessa är knappast förvånande. De framstår som principiellt följdriktiga mot den sk Harpunds demokratis uppbyggnad och funktionsätt, och i synnerhet 1970-talets utveckling mot en utbygd och skärpt arbetsrätt där instrument skapats för framflyttade fackliga positioner. Samtliga huvudorganisationer på arbetsmarknaden och ett flertal förbund har ju också under de senaste åren antagit datapolitiska program och riktlinjer med olika innehåll och dignitet på krav om fackligt medbestämmande. Vissa av dessa riktlinjer har nu upphöjts till parlamentariska normer, och kommer med all sannolikhet som sådana att accentueras och drivas i det fackliga förhandlingsarbetet på olika nivåer och i olika sammanhang. Detta torde främst gälla principfrågan om ett utökat användarinflytande på systemutvecklingsprocessen, som nu också riksdagen fastslagit som en normativ modell.

Av olika omständigheter har det i ett pågående forskningsprojekt vid Högskolan i Växjö blivit möjligt att få just denna fråga belyst och konkretiserad i en tidig och redan existerande "prototypmodell". Fallet som sådant har ett informationsvärde i sig men kan också tillåta vissa generaliseringar. Med stöd av detta undersökningsmaterial kan man under vissa premisser, enligt mitt sätt att se, förvänta ennyochstarkt förändrad "användarmedverkan" för den närmaste framtiden. Påståendet kräver en mera utförlig kommentar.

Kalmarstudien är en uppdragsrapport för SKTF:s (Svenska Kommunaltjänstemannaförbundet) räkning i Kalmar kommun genomförd vid Högskolan i Växjö. Undersökningen har som övergripande målsättning att belysa och analysera olika fackliga konsekvenser vid val av datateknisk utvecklingsstrategi i förvaltningssammanhang. Studien är en tvärvetenskapligt upplagd forskningsrapport med representanter från *både* informa-

tionsbehandling och beteendevetenskap (sociologi och statsvetenskap). Studiens tyngdpunkt ligger på *lokal* nivå med möjlighet att på ett mikroplan följa systemutvecklingsarbetet ur olika aspekter. Undersökningen är också, och kanske mest, en *utvecklingsstudie* med avsikt att försöka studera olika teknikkonsekvenser redan *innan* valen fastställts i systemutvecklingsprocessen.

För att föra in Kalmarmaterialet i ett större sammanhang bör några allmänna iakttagelser om sk datatekniska konsekvensanalyser framhållas. Den datatekniska konsekvensforskningen är på den socioekonomiska sidan, minst sagt, eftersatt. Medan en betydande kunskapsråder på den tekniska sidan är kunskapen om samma tekniks samhälleliga och individuella effekter närmast att betrakta som rudimentär. Bortsett från enstaka projekt i Arbetslivscentrums regi vilar mycket av våra föreställningar härvidlag mera på kvalificerade antaganden än säkra analyser. Att ett flertal offentliga utredningar i Sverige under senare år ägnat just sådana områden särskilt studium ändrar inte bilden i nämnvärd riktning. I den speciella frågan om systemutveckling – fackligt medbestämmande är förhållandet detsamma.

Det fackliga medbestämmandet vid datasystemutveckling utgör också ett reellt problemområde på många sätt. För det första är det, som bekant, ett flertal led mellan den slutliga användaren och den tidigaste formgivaren. Produkterna i elektronik, system och program ersätts också snabbt.

Användaren har ständigt kommit in sist i denna kedja. Dessutom är det ju så, att själva systemspecifikationen i sig består av ett flertal etapper där vissa svårigen låtit sig påverkas av den fackliga organisationen och dess medlemmar/användare. Detta har i synnerhet gällt de tidigaste etapperna i sk verksamhetsanalyser och ännu mer utvecklingsprojekt runt informationssystemens organisatoriska sammanhang.

En icke ovanlig gång på systemutvecklingsprocessen ur "användarinflytandeperspektiv" torde idag vara följande. I en organisation initieras ett dataprojekt på hög central nivå. En förstudie genomförs på dataprofessionell teknisk grund. MBL-information ges till de fackliga representanterna om systemets tänkta principiella funktioner, kostnader, intäkter, tidsplan m m. Beslut tas om projektets genomförande. Systemerna "lärt sig" därefter användarens jobb. Ett preciserat systemförslag föreläggs projektledningsgrupp och användare. Förslaget godkänns, programmering och test vidtar varefter systemet införs med bl a utbildning av användarna.

Kan man måhända förvänta att denna "normalgång" kan förändras i någon avgörande utsträckning i takt med en ökad politisk styrning av systemeringsarbetet? Kommer därmed den lokala fackliga organisationen att ges

"draghjälp" att aktivt delta i ett mera *initialt* skede av systemutvecklingsprocessen och att detta därmed påverkar också själva systemeringsarbetet. Erfarenheten från Kalmarstudien tycks tyda på detta.

Låt mig för klarhetens skull först konstatera, att en systemutvecklingsprocess generellt sett indelas i följande mer eller mindre vedertagna etapper:

- 1 Utvecklingsstudie
- 2 Verksamhetsstudie
- 3 Målstudie
- 4 Informationsstudie
- 5 Behandlingsstudie
- 6 Systemkonstruktion
- 7 Detaljkonstruktion
- 8 Programmering, test
- 9 Systeminförande
- 10 Efterstudie

Kalmarmaterialet har gett belägg för att en påtaglig förändring skett i den lokala fackliga organisationens agerande i systemutvecklingsammanhang under senare år. Förändringen har varit särskilt dramatisk under de sista åren av ökad central facklig-politisk aktivitet. En systematisk källgenomgång har skett av samtliga MBL-protokoll på olika nivåer i kommunen mellan åren 1977–1981. Mönstret i förändringen kan enklast beskrivas: *som en övergång från en passivt registrerande roll för den fackliga organisationen i fas 3 ovan till en aktivt kontrollerande roll i fas 1*. Den fackliga organisationen har under senare tid i förhandlingsammanhang börjat ifrågasätta både "ostrukturerade" systemlösningar eller mera detaljerade kravspecifikationer från arbetsgivarsidan i verksamhetsstudietappen (2). En ny och fördjupad egen facklig kravspecifikation har uppstått i den *initiala* utvecklingsetappen (1). Detta har gällt t ex frågor om tidig projektmedverkan, rätt att påverka utvecklingsdirektiv, krav på övergripande konsekvensanalyser, grundläggande och ständigt förnyad utbildning i datalära av fackliga förtroendemän, resonemang om tidiga och alternativa systemlösningar. Två olika förhandlingsprotokoll från olika tidpunkter i kommunen kan i korthet refereras för att närmare exemplifiera detta förändringsfenomen.

Det första MBL-protokollet är daterat 1977. Förhandlingen gäller en "§ 11-förhandling" inför en planerad anskaffning av en sk skrivautomat vid kommunens stadskansli. Förhandlingen kunde, på ett tidstypiskt sätt, avslutas tämligen omgående då den fackliga sidan "intet hade att anföra".

Den andra protokollsakten gäller en liknande förhandling men nu fem år senare vid skoldirektionen. Ärendet avsåg ett system för skoladministrativ planering. Inför denna förhandling upptog den fackliga krav-

specifikationen följande konkreta och signifikanta frågor:

- rätt till tidig facklig partsrepresentation i projektet
- en genomförd konsekvensanalys på arbetsmiljöaspekterna
- en redovisning av ev rationaliseringsvinster
- presentation av manuella reservrutiner
- rätten till facklig utbildning

Exemplen är inte slumpmässiga eller specifika för speciella ärendetyper. De är typiska och representativa för den tendens som kan märkas i förändringen av den undersökta fackliga organisationens aktivitet. Omdaning har gått mot ett fackligt försök till, som jag skulle vilja rubricera, "utvecklingsorienterat användarinflytande" över systemeringen. Jag förutsätter härvidlag ifråga om inflytandebegreppet att den lokala fackliga organisationen i infrastrukturella frågor som dessa tämligen väl kan antecipera medlemmarnas synpunkter och därmed framstå som representativa för samma slutanvändare. Begreppsmässigt sammanfaller därför facklig organisation och slutanvändare. Jag vill också understryka att ett användarinflytande som detta blir något principiellt nytt och annat än det vi hitintills vant oss vid i de sk organisationsorienterade kravspecifikationerna. Dessa har endast, i bästa fall, avsett etapp 2 på verksamhetsplanen och inte etapp 1 på utvecklingsidan.

Jag skulle kanske som en arbetshypotes för fortsatt forskning vilja påstå, att en liknande förändring kan eller kommer att spåras i andra förbund och branscher. Även om förhållandena inom SKTF kan vara speciella, så verkar ju detta förbund liksom andra i ett centralpolitiskt kraftfält som de delvis själva börjat styra mot en ökad kontroll av systemutvecklingen. Det speciella för SKTF torde endast alltså vara, att förbundet av olika skäl ligger tidsmässigt långt framme i denna förändringsprocess. En hypotes eller generalisering för fortsatt studium från detta material skulle därför kunna ha följande precisa lydelse:

Den ökade centrala politiska styrningen av systemutvecklingen innebär i sin förlängning en ökad kravspecifikation från den fackliga sidan i den lokala systemutvecklingsprocessen.

En andra och viktig fråga återstår dock att diskutera, nämligen vad som kan antas bestämma framgången eller inte på en sådan kravspecifikation i en direkt förhandling med arbetsgivaren. Låt mig då först skissera ett bakgrundsperspektiv.

Den svenska arbetssociologiska forskningen har under efterkrigstiden gått i vågor. 1960-talet blev optimistens årtionde. En stark tilltro tog form till automatio-

nens effekter för samhälle och arbetets utveckling. Under 1970-talets första hälft ersattes denna positiva inställning av en lika kraftfull kritik och misstro mot automationens betydelse: avancerad arbetsteknik medför risk för produktions- och kontorsarbetets utarmning och samhällets polarisering. Under de sista åren har även denna tes, som i och för sig inte visat sig generellt empiriskt giltig, satts ifråga. I den inhemska datapolitiska debatten och forskningen har t ex en tendens kunnat märkas, att datateknik icke med nödvändighet innebär ökad "taylorism" – med styrning och kontroll och arbetets degenerering. Tekniken kan också under vissa speciella förutsättningar innebära kunskapsvidgning, arbetsengagemang och ökat ansvar för hos de anställda. Förutsättningen för detta antas då bli a vara, att datoriseringen utnyttjas för att åstadkomma ett mera långtgående decentraliserat beslutsfattande i arbetsorganisationen. Analogt skulle detta kunna antas innebära att i redan befintliga decentraliserade organisationer uppträder lättare en utveckling mot en sådan datoriseringstendens än i centralistiska organisationssystem. Detta skulle då även gälla i frågan om användarinflytandets storlek som ökar i decentraliserad organisation. Stöd för en sådan tes förefinns också i Kalmarundersökningen.

Kommunens, eller organisationens, förhandlingssystem kan efter vad som framkommit betraktas som högradigt decentraliserat. Jag avser därmed inte bara en spridning av formell rätt till att fatta reella förhandlingsbeslut ned i organisationshierarkin utan också ett mera tillväxtinriktat förhandlingssystem – där en mycket flexibel arbetsrättstillämpning användes. Detta förhandlingssystems sätt att fungera synes i högre grad än någon enskild faktor förklara den lokala fackliga organisationens faktiska framgång i förhandlingsarbetet i stort i kommunen. Denna framgång, som också ur arbetsgivar-synpunkt upplevs som en potentiell kraft för hela organisationen eller kommunen, har tagit sig olika uttryck. Jag skall här bara peka på några.

För det första har, som jag tidigare omtalat, hela detta externa forskningsprojekt och denna datautvecklingsstudie i kommunen initierats av den lokala fackliga organisationen – och icke arbetsgivarparten. Kommunen står också inför en ev omläggning och utbyggnad av sin datorkapacitet. Intresset för denna fråga är minst lika stort och intensivt hos den lokala fackliga organisationen som förvaltningarnas chefstjänstemän. Samförståndet runt detta utvecklingsarbete synes dock betydande. Detta har t ex gjort sig märkbart i kommunens budgetprocess där fackliga önskemål beaktats i den strategiska långtidsplaneringen för datoranskaffningen. För det andra ligger kommunen långt framme i sitt arbete på ett formellt långsiktigt politiskt handlingsprogram för datorisering. Även denna fråga har utvecklats i nära sam-

förstånd. Frågan har väckts av den fackliga organisationen men handläggs nu i en informell partssammansatt arbetsgrupp. Vidare föreligger i skrivande stund ett uppriktat förslag från arbetsgivarsidan till lokalt medbestämmandeavtal. Förslaget har vuxit fram i informella förhandlingsomgångar och synes särskilt väl underbyggt ifråga om facket's tidiga medverkan i organisations- och rationaliseringsutvecklingsfrågor.

Det är mot en bakgrund som denna jag avslutningsvis vill formulera en följdhypotes till den tidigare uppställda hypotesen om ökad facklig kravspecifikation. Denna andra generalisering skulle då vara från detta undersökningsmaterial:

Den ökade fackliga kravspecifikationen framkallar ett "utvecklingsorienterat användarinflytande" om en arbetsplatsorganisation uppvisar ett förändringsinriktat decentraliserat förhandlingssystem.

Om dessa båda hypoteser kan och kommer att visa sig generellt giltiga är en empirisk fråga. Skulle så vara fallet, nödvändiggör detta måhända en genomgripande förändring av själva systemeringsarbetet. Den redan idag tilltagande organisationsinriktade systemeringen kan då ytterligare fördjupas mot en utvecklingsinriktad ansats. Detta torde i sin förlängning påfordra en mycket välgrundad humaninlogisk teorikunskap, där systemerarens uppgift bl a blir att också konstruktivt uttolka och tillämpa brett upplagda konsekvensanalyser på olika systemlösningar.

Conny Johannesson